
ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆՁԻ ՍՏԵՂԾԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՀՈՒՄԱՆԻՍՏԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

ՍՈՍԵ ԽԱԶԻԲԱԲՅԱՆ

Հոգեբանական գիտության զարգացման ներկայիս փուլում անձի ստեղծարարությանը, ստեղծագործական ներուժին վերաբերող հարցերը գտնվում են գիտական հանրության ուշադրության կենտրոնում: Այս թեմաներն ուսումնասիրվել են հոգեբանական գիտության տարբեր ուղղությունների ներկայացուցիչների կողմից, և յուրաքանչյուր ուղղության գաղափարների համատեքստում ստեղծարարությունը դիտարկվել է յուրովի: Հոդվածում ստեղծարարությունը դիտարկվում է հոգեբանական գլխավոր ուղղություններից մեկի՝ հումանիստական ուղղության շրջանակներում: Ներկայացված են ուղղության առավել հայտնի ներկայացուցիչների՝ ներկայացված հիմնախնդրին առնչվող հայացքները:

Բանալի բառեր – ստեղծարարություն, ստեղծագործություն, ստեղծագործական ներուժ, հումանիստական ուղղություն:

Ստեղծարարության և ստեղծագործ անձի հիմնախնդիրը հոգեբանական գիտության մեջ վերջին հարյուրամյակում ամենաարժանատի հարցերից է: Այս հետաքրքրությունը պայմանավորված է ինչպես համամարդկային, համաշխարհային բնույթի խնդիրներով, ինչպիսիք են համաշխարհայնացման, տեղեկատվական գրոհի ժամանակաշրջանում անձի զարգացման հարցերը, աշխատանքի մեքենայացման պայմաններում ստեղծարար ռեսուրսների ընդգծված կարևորությունը և այլն, այնպես էլ բուն անձի համար դրա ունեցած դերով, եթե հաշվի առնենք ստեղծագործական ներուժի դրսևորման նշանակությունն առանձին անհատի կյանքում:

Առաջին անգամ «ստեղծարարություն» եզրը օգտագործել է 1922 թ. Դ. Սիմիսոնը: Այս բառեզրով նա բնութագրել է մարդու՝ մտածողության կարծրատիպերից ձերբազատվելու ընդունակությունը: Ստեղծարարությունը (կրեատիվություն, լատ.՝ creatio («ստեղծել, արարել») բառից), ընդհանուր առմամբ, հասկացվում է որպես անսովոր մտքեր, գաղափարներ, յուրատիպ լուծումներ ստեղծելու, մտածողության ավանդական սխեմաներից շեղվելու ունակություն¹:

Գիտության մեջ հայտնի են ստեղծարարության հիմնախնդիրն ուսում-

¹ **Ильин Е.** Психология творчества, креативности, одаренности. Санкт-Петербург, 2009, 434 стр.

նասիրող և վերլուծող բազմաթիվ մոտեցումներ: Դ. Լեոնտևը, ամբողջականացնելով վերջիններս, առաջարկում է «ստեղծագործությունը», «ստեղծագործ անձը» մեկնաբանող երեք հիմնական մոտեցում: Համաձայն առաջինի՝ ստեղծագործությունը դիտարկվում է որպես հատուկ ընդունակություն, տաղանդ: Երկրորդ մոտեցումը դիտարկում է ստեղծագործությունը՝ որպես անձնային որակ, բնութագիր: Այս գծին են հետևում նաև ստեղծագործական ինքնաիրականացման, ի սկզբանե առկա ստեղծագործական ներուժի գաղափարը առաջ քաշող տեսությունները (Է. Ֆրոմ, Կ. Ռոջերս, Ա. Մասլոու և այլք), ընդ որում՝ տեսության առավել թարմ հետազոտությունները ստեղծագործությունը կապում են անձնային այնպիսի որակի հետ, ինչպիսին աշխարհի առջև բաց լինելն է: Երրորդ մոտեցումը ստեղծագործությունը դիտարկում է սոցիալական հարաբերությունների համատեքստում²:

Ինչպես նկատում է Դ. Լեոնտևը, ներկայումս, երբ հոգեբանական գիտությունն անհամեմատ առաջ է գնացել, արդեն խոսվում է այն մասին, որ անկախ անհավասար նախադրյալներից՝ մանկության շրջանում հզոր ստեղծագործական ներուժ ունեն բոլոր մարդիկ, միայն թե բոլորին չէ, որ հաջողվում է պահպանել կամ զարգացնել այն: Նկատվում է ստեղծագործության՝ որպես առանձին հոգեբանական գործընթացների, օրինակ՝ երևակայության կամ մտածողության միջև կապի ուսումնասիրությունից անցման միտում դեպի ամբողջական անձի ուսումնասիրությունը: Ստեղծագործությունը դիտարկվում է ոչ թե որպես գործընթաց կամ նույնիսկ գործունեություն, այլ որպես անձնային բնութագիր, կենսակերպ կամ կենսաճ, աշխարհի հետ հարաբերությունների ձև:

Հոդվածի շրջանակներում մենք կենտրոնացել ենք ստեղծարարության ներկայացման վրա՝ որպես անձնային կարևոր որակի՝ հիմնվելով հումանիստական հոգեբանության ներկայացուցիչների գիտական հայացքների վրա: Մենք համարում ենք ստեղծարարությունն անձնային համալիր որակ, որն ընդգրկում է տարբեր բնութագրիչներ՝ ինչպես անձնային կողմեր և հատկություններ, այնպես էլ ճանաչողական գործընթացների առանձնահատկություններ:

Ստեղծարարության դիտարկումը՝ որպես բոլոր մարդկանց ի ծնե տրված հնարավորություն, կենսական ուժ, անձնային բնութագիր, հիմնականում հումանիստական ուղղության ներկայացուցիչների «ձեռքբերումը» կա-

² **Леонтьев Д.** Творческий потенциал личности: траектории развития // Образовательная политика, № 7–8 (45–46), 2010, стр. 43–48.

րելի է համարել՝ հաշվի առնելով այս ուղղության ներկայացուցիչների գիտական հայացքները ստեղծագործության և ստեղծագործող անձի վերաբերյալ, ինչն ակնհայտ է դառնում, երբ հաշվի ենք առնում այն հանգամանքը, որ հումանիստական ուղղության մեջ անձի մասին պատկերացումներում կենտրոնական բնութագիր է համարվում վերջինիս ստեղծագործական բնույթը³:

Ստորև կանդրադառնանք հումանիստական ուղղության մի քանի դասական ներկայացուցիչների՝ Ա. Մասլոուի, Է. Ֆրոմի, Կ. Ռոջերսի՝ ստեղծարարության հիմնախնդիրն վերաբերող գիտական հայացքներին՝ ընդգծելով առանցքային գաղափարները:

Այսպես, հումանիստական հոգեբանության ներկայացուցիչ, այցելուականտրոն հոգեթերապիայի հիմնադիր Կ. Ռոջերսը բազմիցս անդրադարձել է անձի ստեղծագործական ուժին, ստեղծարարությանը, նա կիրառել է «լավ կյանք» հասկացությունը՝ նկատի ունենալով լիարժեք գործող անձի կյանքը, որի բաղկացուցիչներից մեկը հեղինակը համարում է ստեղծագործելը: Մեր կյանքում, ըստ Կ. Ռոջերսի, ստեղծագործությունն իր արժանի տեղը չի զբաղեցնում, և այս հարցն առավել արդիական է դառնում, եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ միայն ստեղծագործական մոտեցումը թույլ կտա հարմարվել վիթխարի արագությամբ զարգացող աշխարհում: Կ. Ռոջերսը հավատացած էր, որ եթե մարդը չհասցնի նոր, յուրահատուկ, ստեղծագործաբար հարմարվել շրջապատող աշխարհին նույն արագությամբ, ինչ գիտությունն է այն փոխում, մշակույթը կկանգնի կործանման վտանգի առջև: Հեղինակը խոսել է նաև այն մասին, որ ստեղծագործության գլխավոր դրոպապատճառը մարդու ինքնաիրացման, սեփական հնարավորությունների դրսևորման ձգտումն է: Այս ձգտման մեջ նա կենտրոնական էր համարում ստեղծագործական սկիզբը, որն արտահայտվում է մարդու զարգացման, հասունացման, ընդլայնման, զարգացման, կատարելագործման, սեփական անձի բոլոր ընդունակությունների դրսևորման մեջ, ընդ որում, ըստ նրա, այս ձգտումը կա յուրաքանչյուր մարդու մեջ, ընդամենը սպասում է համապատասխան պահի դրսևորմանը⁴:

Հումանիստական հոգեբանության մեկ այլ ներկայացուցիչ՝ Է. Ֆրոմը, իր ուսումնասիրություններում կենտրոնանում է ոչ թե տաղանդի, ընդունակությունների, արվեստի գործ ստեղծելու սոցիալ-տնտեսական պայմանների վրա,

³ <https://www.psychologos.ru/articles/view/gumanisticheskaya-psiologiyazpt-gumanisticheskoe-napravlenie>.

⁴ **Роджерс К.** Становление личности. Москва, 2001, 416 стр.

այլ անձի ստեղծագործական սկզբի վրա՝ որպես մարդ տեսակի մենաշնորհի: Ստեղծագործությունը, ըստ հեղինակի, միայն տաղանդավոր մարդկանց բնորոշ հատկությունն է, այլ որոշակի կենսական դիրքորոշում է, որին հասնելն իրատեսական է յուրաքանչյուր մարդու համար: Է. Ֆրոմը, խոսելով ստեղծագործականության և ստեղծագործական անձի մասին, առաջնային էր համարում ստեղծագործական ընկալումը, որը, ըստ հեղինակի, արթնացնում է մարդուն և պատրաստում է նրան երևոյթների էության ընկալմանը: Ըստ գիտնականի՝ մարդկանց մեծամասնությունն այնքան է նեղացրել երևոյթներն ընկալելու իր սահմանները, որ որևէ օբյեկտ տեսնելիս նա ոչ թե լիարժեքորեն ընկալում է այն՝ տալով նաև հուզական արձագանք, այլ միայն ճանաչում է օբյեկտը՝ ըստ իր հիշողության մեջ առկա ինֆորմացիայի: Միայն թե Է. Ֆրոմը նշում է նաև, որ ստեղծագործական հոգեվիճակը, ընկալումը և ստեղծագործական կյանքն առհասարակ հնարավոր են միայն այն դեպքում, երբ մարդը հասնում է ներքին հասունության՝ փաստորեն նույնպես խոսելով անձնային զարգացման, աճի և ստեղծագործականության միջև կապի մասին⁵:

Է. Ֆրոմը խոսել է նաև այն պայմանների մասին, որոնք անհրաժեշտ են ստեղծագործական ընկալման համար: Այսպիսի պայմաններից մեկը զարմանալու կարողությունն է, որը հատուկ է երեխային, և որի ունակությունը նա կորցնում է դաստիարակության, կրթության արդյունքում, նա այլևս չի զարմանում կամ վախենում արտահայտել զարմանք՝ մտավախությամբ, որ իրեն կհամարեն դաստիարակության կամ կրթության պակաս ունեցող մեկը: Ըստ հեղինակի՝ գիտության և արվեստի կարևորագույն խնդիրը պետք է լինի մարդու «զարմանալու ընդունակության» պահպանումը: Ստեղծագործական անձի երկրորդ կարևոր առանձնահատկությունը նա համարում է կենտրոնանալու ունակությունը: Երբ մարդը զբաղված է մեկ որոշակի գործունեության տեսակով, նա կենտրոնացած է միայն այդ գործունեության վրա, այլ ոչ թե միաժամանակ ամեն ինչի, նա գործում է այստեղ և հիմա՝ առանց անցյալի ու ապագայի մասին մտածելու: Երրորդ առանձնահատկությունը մարդու ինքնաճանաչումը, ինքնանույնականացումը, սեփական «ես»-ի զգացումն է: Միայն զարգացնելով սեփական ինքնագիտակցությունը, դիտարկելով իրեն՝ որպես սեփական գործողությունների ստեղծող, գիտակցելով սեփական «ես»-ի ստեղծագործական դերը, կարելի է հաղթահարել վախը և կոնֆորմիզմի հակումը: Հաջորդ առանձնահատկությունը կոնֆլիկտի նկատմամբ համաչափ մոտե-

⁵ **Фромм Э.** Дзен-буддизм и психоанализ. Москва, 2011, 160 стр.

ցումն է, ոչ թե փախուստը կոնֆլիկտային իրավիճակից, այլ դեմ առ դեմ հանդիպելն ու համապատասխան լուծում տալը: Ընդգծելու համար ստեղծագործական էներգիայի դրսևորման կարևորությունը՝ Է. Ֆրոմը նշել է, որ մարդուն ապրելու պատրաստել՝ նշանակում է պատրաստել նրան ստեղծագործության, և դրա համար էլ ստեղծագործական նախասկզբի ձևավորումը անձի մեջ անհրաժեշտ է դարձնել համընդգրկուն դաստիարակչական սկզբունք⁶:

Եվ վերջապես ներկայացնենք հումանիստական ուղղության վառ ներկայացուցիչ Ա. Մասլոուի գիտական հայացքները ստեղծարարության և ստեղծագործության վերաբերյալ: Ինչպես Կ. Ռոջերսը և Է. Ֆրոմը, այնպես էլ Ա. Մասլոուն համարում էր, որ մենք մոլորության մեջ կընկնենք և կշեղվենք ստեղծագործության խորքային իմաստներից, եթե այն գնահատենք արդյունքի, ստեղծագործական պրոդուկտի տեսանկյունից: Նա կիրառել է «ստեղծագործություն» բառը ոչ միայն և ոչ այնքան պրոդուկտի, որքան մարդկանց բնորոշելու համար: Նա առաջ է քաշել «ինքնաիրացման ստեղծագործական ընդունակություններ» հասկացությունը, որը նկարագրում է ամեն ինչին, այդ թվում՝ տնային տնտեսությանը, սեփական մասնավոր գործունեությանը ստեղծագործաբար մոտենալու հակվածությունը⁷:

Ա. Մասլոուն առանձնացրել է ինքնաիրացված մարդկանց ստեղծարարության երկու մակարդակ՝ ոչ կամաձին կամ առաջնային ստեղծարարություն և երկրորդային, կամաձին ստեղծարարություն: Ստեղծարարությունը, որը ներառում է երկու գործընթացներն էլ, կոչվում է «ինտեգրացված ստեղծարարություն»: Ստեղծագործությունը, ըստ Ա. Մասլոուի, պետք է նպաստի ինտեգրացիային, պետք է կարողանա համատեղել անհամատեղելին, միավորել, բերել համալրման, ամբողջականության, և սա մեծապես կապված է անձի ներքին ինտեգրացիայի հետ: Ինչպես նկատում ենք, Ա. Մասլոուն այս կերպ փորձում էր ցույց տալ, որ ստեղծագործականությունն անձի ամբողջականության, ինտեգրացիայի հումանիշը կարող է հանդիսանալ, նրա ինքնաիրացման պարտադիր պայմանը: Ինքնաիրացման ստեղծագործության մեջ առաջին տեղում անձն է, այլ ոչ թե նրա ձեռքբերումները⁷:

Ա. Մասլոուն գրում է, որ ուսումնասիրելով առողջ, զարգացած, հասուն և ինքնաիրականացած մարդկանց՝ ստիպված է եղել փոխել պատկերացումները ստեղծագործական ընդունակությունների մասին, քանի որ նկատել է, որ իր

⁶ Նույն տեղում:

⁷ **Маслоу А.** Дальние пределы человеческой психики. Санкт-Петербург, 1999, 478 стр.

կողմից ուսումնասիրված վերոհիշյալ բնութագրերով օժտված մարդիկ չէին առանձնանում մեծ տաղանդով, նրանք նկարիչներ, բանաստեղծներ կամ կոմպոզիտորներ չէին: Տաղանդի, հանճարի գաղափարն Ա. Մասլոուի տեսության հետ որևէ առնչություն չունի, քանի որ, ըստ հեղինակի, «արվեստի գործերը» ոչ միայն տաղանդ, այլև մեծ ջանքեր են պահանջում, որի ժամանակ ինքնաբուխությունը կարող է տուժել, քննադատական սթափ միտքը վերահսկում է ինտուիցիան, զգուշությունը գերակայում է ազատության նկատմամբ, իրականության չափանիշը գերակայում է ֆանտազիայի և երևակայության նկատմամբ, տրամաբանությունը, վերահսկումը, հասկացված, ընդունված լինելու ձգտումը «խեղդում են» առաջնային ստեղծագործականությունը: Ստեղծագործության այս տեսակի համար, ըստ Ա. Մասլոուի, կարևոր ասպեկտ է ընկալման հատուկ տեսակը, որի օրինակը Անդերսենի հերոսն է՝ այն տղան, ով նկատեց, որ թագավորը մերկ է⁸: Հեղինակը, այսպիսով, ակնարկում է կարծրատիպերից, սպասելիքներից, պատրաստի կոնցեպցիաներից անկախ ընկալումը:

Հատկանշական է, որ Ա. Մասլոուն ստեղծագործության աղբյուրների ըմբռնման համար ոչ թե պաշտպանում էր ֆրոյդյան մոտեցումը ճնշված ազդակների մասին, այլ հակառակը. առաջնային այն պրոցեսներն էր կարևորում, որոնք ոչ թե անգիտակցականի, այլ հենց ըմբռնման, ինքնաճանաչման հետ են կապվում: Այսպիսով, գիտնականն արդեն իսկ ակնարկում էր անձի ստեղծագործականության ըմբռնման մի շատ կարևոր պահ. որքան էլ որ մենք ընդունում ենք ստեղծագործության ըմբռնման հումանիստական մոտեցումը անձի ստեղծագործական ուժի բնածին և համընդհանուր բնույթի վերաբերյալ, ամեն դեպքում չի բացառվում անձի ստեղծագործականության զարգացումը ինքնաճանաչման, ինքնագիտակցման և նրա ստեղծագործական ներուժի բացահայտման ճանապարհով:

Ա. Մասլոուն իր «Դեպի կեցության հոգեբանություն» (“Toward a Psychology of Being”) գրքում մտավախություն է հայտնում, որ ինքը կարծես հերքում է նախկին բոլոր տեսությունները ստեղծագործության մասին՝ փոխարենը չառաջարկելով որևէ նոր ամբողջական տեսություն, սակայն մյուս կողմից՝ նա սկիզբ է դնում ստեղծագործականության և անձնային աճի, ինքնաճանաչման, ինքնաիրացման միջև կապի բացահայտմանը: Ա. Մասլոուն նշում է, որ մենք գործ ունենք հիմնարար, մարդկային բնույթին ի ծնե բնորոշ երևույթի, պո-

⁸ Նույն տեղում:

տենցիալ հնարավորության հետ, որը տրված է բոլոր մարդկային էակներին, այնուամենայնիվ հաճախ կորչում է, ճնշվում կամ աղավաղվում սոցիալական ազդեցությամբ⁹:

Ըստ Ա. Մասլոուի տեսության՝ ստեղծագործությունը մանկության շրջանում հանդես է գալիս ամենաիրական, բնական, չաղավաղված տեսքով, քանի որ բխում է էությունից և չի ենթարկվում սոցիումի պահանջներին: Հեղինակը ստեղծագործական ինքնաիրացված անձի բնութագրման համար անդրադառնում է մանկության շրջանին՝ նշելով, որ երեխաներն են, որ ազատ են կարծրատիպերից, բաց են, առանց դիրքորոշումների, և որ գրեթե յուրաքանչյուր երեխա ընդունակ է հորինելու երգ, բանաստեղծություն, պար և այլն: Սակայն նա նկատում է նաև, որ մանկության շրջանին բնորոշ ստեղծարարության դրսևորումները նվազում են հասունացման ընթացքում: Իր աշխատություններից մեկում նա նկարագրում է մի պատկեր, որը երկու մասի է բաժանված, մի մասում ժպտերես, երջանիկ, խաղացող երեխաներ են, մյուս մասում՝ մոայլ, դժգոհ, մտածկոտ մեծահասակներ, իսկ նկարի տակ գրություն կա՝ «Ի՞նչ պատահեց»: Իր վերլուծության մեջ այս փոփոխությունը հենց կապում է ստեղծագործականության անկման հետ¹⁰:

Հումանիստական ուղղության ներկայացուցիչներից շատերն անձի ստեղծագործականության համար բեկումնային շրջան են համարում դպրոցական ուսուցման սկիզբը: Է. Ֆրոմը, օրինակ, խոսել է այն մասին, որ դպրոցական ուսուցումն անձի ստեղծագործականությանը լուրջ վնաս կարող է հասցնել, քանի որ հիմնականում դպրոցը տալիս է պատրաստի գիտելիքներ, և երեխան կարող է ժամանակի ընթացքում կորցնել իրեն բնորոշ ստեղծագործական մտածելակերպը:

Կ. Ռոջերսը նույնպես, խոսելով ստեղծագործականության վրա կրթության անբարենպաստ ազդեցության մասին, նշել է, որ կրթություն ստանալով՝ մարդիկ դառնում են կարծրատիպային մտածողությամբ կոնֆորմիստներ, «ավարտուն» կրթությամբ մարդիկ՝ զրկվելով ազատ, ստեղծագործ և յուրահատուկ մտածողությունից:

Չնայած վերոնշյալ պնդումներին՝ թե՛ Ա. Մասլոուի, թե՛ Է. Ֆրոմի և թե՛ Կ. Ռոջերսի գիտական մոտեցումներում հատկանշական է այն գաղափարը, որ

⁹Նույն տեղում:

¹⁰ **Леонтьев Д.** Творческий потенциал личности: траектории развития // Образовательная политика, № 7–8 (45–46), 2010, стр. 43–48.

չնայած ժամանակավոր անկմանը՝ անձի ստեղծագործական սկիզբը անբաժանելի է նրա էությունից, և այն հնարավոր է զարգացնել համապատասխան պայմանների ապահովման շնորհիվ:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, հումանիստական հոգեբանության շրջանակներում ստեղծարարությունը դիտվում է որպես անձի էության կարևոր բնութագրիչ, նրա ամբողջականության, լիարժեքության չափանիշներից մեկը, որը ոչ միայն պայմանավորում է հոգեկան գործընթացների աշխատանքի որոշակի ուղղվածությունը՝ ապահովելով արդյունավետությունն այս կամ այն գործողության մեջ, այլև կարող է ողջությամբ ընդգրկել անձը, նպաստել անձի ինտեգրմանը, կայացմանը և ինքնադրսևորմանը:

ПРОБЛЕМА КРЕАТИВНОСТИ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ГУМАНИСТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

СОСЕ ХАЧИБАБЯН

На данном этапе развития психологической науки вопросы креативности и творческого потенциала личности находятся в центре внимания разных исследователей. Эти темы исследовались представителями разных направлений психологии, и нужно заметить, что в контексте каждого направления креативность рассматривалась по-особому. В данной статье креативность рассматривается в рамках одного из главных направлений психологии – гуманистического направления. В статье представлены научные взгляды наиболее знаменитых представителей гуманистического направления, которые касаются вопросов креативности.

Ключевые слова – креативность, творчество, творческий потенциал, гуманистическое направление.

THE ISSUE OF A PERSONALITY'S CREATIVITY WITHIN THE CONTEXT OF HUMANISTIC PSYCHOLOGY

SOSE KHACHIBABYAN

At the current stage of development of psychological science the issues of a personality's creativity and creative potential are within the focus of attention of the scientific community. These topics have been studied by representatives of

different directions of psychology, and it is worth mentioning that in the context of each direction creativity has been examined differently. In this article creativity is viewed within the scope of one of the main psychological directions, that is within the humanistic direction. Here are presented the scientific views of the most well-known representatives of the direction with regard to the specified issue.

Key words – creativity, creation, creative potential, humanistic direction.